

Анатолій Сагаровський

**Реальна можливість
укласти Фразеологічний словник
Центральної Слобожанщини**

У статті на фразеологічному матеріалі (у широкому сенсі поняття) 5 типових говірок Центральної Слобожанщини (Харківщини) подемонстровано багатство й оригінальність фраземіки мовленнєвої території, подано попередній (спрощений) уривок можливого словника, намічено перспективи його створення із залученням ширшого фактажу.

Ключові слова: діалектна територія, діалектна фраземіка, діалектний фразеологізм, діалектний фразеологічний словник, Центральна Слобожанщина (Харківщина).

Цілком виправдано і природно, що інтерес гуманітаріїв до народно-територіальної фразеології не сякне, адже у неймовірно великому обширі різноманітних таких словосполук (більш-менш сталого складу, з відтворюваністю й метафоричністю, що влучно, дотепно, універсально змістовно, часто невибагливо, просто, але зворушливо художньо, традиційно тактовно, виважено) відбивається всесвіт думок, почуттів, досвіду – усе багатоманітне життя людини, її оточення.

Досить розгорнути два найсвіжіші збірники авторитетних навчально-наукових центрів – Житомирського державного університету ім. Івана Франка („Волинь – Житомирщина”) і Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка („Лінгвістика”), щоб переконатися в актуальності фразеологічних досліджень, бо їм віддали увагу лінгвісти: Доброльожа Г. [3:65–71], Коваленко Н. [3:107–114], Серебряк М. [3:251–255], Царьова І. [3:289–295], Глуховцева І. [5:182–186], Д’якова Т. [5:187–192], Мілева І. [5:192–199], Хобзей Н. [5:206–209], Шкуран О. [5:210–214].

Власне, українську діалектну фраземіку (у найширшому сенсі поняття) добирали, досліджували, систематизували віддавна: поза класиками Номисом М., Франком І., слід назвати сучасних науковців, як Бабич І., Бевзенко С., Безкишкіна М., Вархол Н., Горбач О., Грещук В., Грицак М., Грищенко П., Демський М., Доленко М., Зубицька М., Івченко А., Калашник В., Коваленко Н., Коломієць Л., Коновратська Н., Лавер В., Мельник Л., Мукан Н., Непийвода Ф., Олійник М., Пазяк М., Прадід Ю., Романюк Н., Шумер І., Яким М. і ще багатьох.

Відносно немало уваги щодо цієї проблеми віддано і південно-східному мовленню, адже його досліджували (окрім частково названих)

Батарчук О., Глуховцева К., Грица Т., Леснова В., Магрицька І., Медведєв Ф., Міняйло Р., Ніколаєнко І., Плетнєва О., Ройзензон Л., Ройзензон С., Сікорська З., Терновська Т., Ужченко В., Ужченко Д., Уманцева Н., Юрченко О. й ін.

Українські „діалектні” фразеографи уже можуть похвалитися і кількома (на жаль, небагатьма) спеціалізованими словниками Аркушина Г. [1], Доброльожі Г., Ужченка В. й Ужченка Д. [8], Чабаненка В. [9], Юрченка О. й Івченка А. [10].

Слід із приємністю констатувати, що немало у цій царині упорано луганськими лінгвістами, і мовленнєвий ареал Східної Слобожанщини фразеографічно представлено чи не найповніше: досить хоча б згадати непересічної цінності роботи В. Ужченка [7;8]; а от сусідню Центральну (умовно) Слобожанщину репрезентовано набагато слабше, хоча ситуація і небезнадійна.

Мовознавці кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна упродовж останніх 15–20 років детально і планомірно досліджують говірки області: на сьогодні є фактаж із 367 населених пунктів, скомплектовано картотеку діалектом приблизно на 30000 одиниць [4], виготовлено комп’ютерно-принтерні версії чотирьох (умовно) томів майбутньої роботи – Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини), підготовлено до друку перший випуск Матеріалів до ДСЦС(Х). Інформацію про ідеологію цієї праці, параметри її, особливості добору і представлення фактажу можна здобути із кількох наших попередніх публікацій (див. хоча б [6:14–45]).

Хоча планований ДСЦС(Х) практично лексико-семантичного спрямування і наповнення, але річ звичайна, що в опрацьованих його матеріалах і, природно, у всій картотеці є немала кількість фразеологізмів і фразеоподібних утворень (уже близько 2000), тож укладачі наважилися виокремити такий фактаж в окреме „провадження” – фразеологічний словник „прихарківської” мовленнєвої території.

Виготувавши адекватного рівня й обсягу фразеографічну збірку Центральної Слобожанщини, ми, окрім того, що представимо досі слабкорепрезентований щодо цього ареал, дістанемо змогу порівняти її наповнення із Фразеологічним словником східнослобожанських і степових говірок Донбасу [8], що уможливить лінгвогеографічне подання і сприймання фактажу дотичних масивів (із фразеоглосами, ізофраземами й ін.).

Цією публікацією ми, власне, продовжимо (див. ще [5:200–205]) представляти фразеологічний матеріал із п’яти сіл (говірок) – Березового Шевченківського, Вербівки Балаклійського, Курилівки Куп’янського, Смирнівки Лозівського, Шевченкового Близнюківського районів

Харківщини, щоб дати уявлення про його особливості й розмаїття, а з часом і ввести його до словника:

Мандражка б'є „боятися; тремтіти від страху”;

Минута в мінуту „точно, пунктуально”;

Морда киртичом „пихатий, чванько”;

Морда чайником „безсоромний, нахабний, брутальний”;

На вербі находить „евфемізм щодо народження”;

На гору одправлять „хоронити, ховати”;

На кладбище очіридь займають „про близьку смерть”;

На масу давить „міцно спати”;

На ставку <у вербах> находить „евфемізм щодо народження”;

Нагружаться, як Манька комбікормом „напитися п'яним”;

Надіявся дід на чужий обід <та не вечерявши спати ліг> „марні сподівання”;

Находить у колодязі (криниці) „евфемізм про народження”;

Не всі дома <бабу в армію забрали, дід галасвіта забіг> „дурень, недоумок”;

Не всі дома <до вечера зберуться> „дурень, недоумок”;

Не у свої ворота вскакувать „утручатися”;

Нема тю-тю <саме гав-гав> „дурень, недоумок”;

Ні буряк, ні редька „непевний, сумнівний, безвільний”;

Ні в зуб ногой <ні в пень кочергой> „дурень, нездара”;

Ні в колхоз, ні в Красну Армію „нездара, недотепа, нікчема”;

Ні дома, ні в полі „ледар, нероба”;

Ні домового „бідний, неімущий”;

Ні пришить, ні приплішить (пристьобать, притулить, приштопать, приліпить) „непевний, невизначений, негодящий”;

Ні рак, ні жаба „1. непевний, сумнівний; 2. надзвичайно п'яний”;

Ні сіль, ні гречка „непевний, сумнівний”;

Ні тину, ні двору „бідний, неімущий”;

Ні чорт, ні зозуля „непевний, сумнівний”;

Ноги колесом „1. клишоногий; 2. прудко, швидко”;

Ноги пришивать (прироблять) „красти; брати без дозволу”;

Одбувать очіридь „працювати абияк”;

Одірви і брось „невихований, брутальний”;

Одним маслом мазані „однакові, схожі”;

Оставаться у прольоті „ошукуватися, програвати”;

Очі б їли, а губа не хоче „про надмірність, надуживання”;

Падають на хвіст „напрощуватися в компанію”;

Парик губить „лісїти”;

Парочка – Семен та Одарочка „про схожих, однакових людей”;

Паяльником торгувать „бути неуважним”;

Перестіла груша „дівчина-перестарок”;
Під дурного хату йти „іти невідомо куди”;
Плести (молоть, пороть, нести) чуш (юринду, чепуху) „говорити дурниці, нісенітниці”;
Пришивать пувицю до лоба „говорити зайве, дурниці”;
П'яний як собака (свиня, кнур) „надзвичайно п'яний”;
Робить на горі грязько „неохайно, невміло щось робити”;
Розташия Івановна „дурень, неумійко”;
Розумна Палася на все придалася „розумний”;
Ростом з Івана, умом з болвана „дурень”;
Серед баб один прораб „дівчачур”;
Серце стає уперек „про хвилювання, переживання”;
Сельське радіо „балакун, пліткар”;
Собаку заривать „замовкать”;
Сорочий хвіст „1. балакун, пліткар; 2. причепа”;
Ставать на лизі „тікати”;
Стрибать у куці „удаватися до подружньої зради”;
Строїть <із себе> козла в сарахвані „задаватися, гоноритися”;
Таранька (вобла) сушена „худа жінка, дівчина”;
Телепень ухатий „дурень, недотепа”;
Треба як дівкі лялька „небажано, непотрібно”;
Третій камінь од балки „далекий родич”;
Три волосини у шість рядів <у кучу збилися> „лисий”;
Три дні чоботи взувать „повільно, довго збиратися”;
Трьом собакам борцу не налле „неумійко, недосвідчений”;
Тут кум, тут кума, а тут ума нема „дурень, неумійко”;
Тягнуть бика за язика „повільно, довго, нудно розповідати”;
Тянуть жабу за жабру „1. повільно говорити; 2. повільно робити”;
Тянуть кобилу за хвіст „довго, повільно, нудно розказувати”;
У всякої Федорки свої одговорки „про хитруна, лукавця”;
У лису середу (п'ятницю, суботу, неділю) „ніколи”;
Умний і під водою житиме „удатному, розумному скрізь добре”;
У руках кисне „про повільну, неповоротку, ліниву людину”;
У тихому омуті чорти сидять „про потаємну, скритну людину”;
Ходить пітухом „чванитися, гоноритися, бундючитися”;
Хоч курят паси „про веснянкувате обличчя”;
Хоч на чиряк клади „лагідний, мирний, слухняний”;
Хоч трактором орай „брудний, укритий лепом”;
Циганська почта „плітки, чутки, брехні”;
Чмо на паличці „нікчема, незграба, неоковира”;
Чорти на вилах носять „швидкий, жвавий, прудкий”;
Шарік роліка ганя „дурень, недотепа”;

Шар ковтнуть „1. товстун, черевань; 2. вагітна”;

Шилом бритий „віспуватий, вугруватий”;

Шнурки гладить „ледарювати, неробствувати”;

Шуруб <з голови> *випав* „дурень, недотепа, неумійко”;

Щоту нема „велика кількість, безліч”...

Ясна річ, що цей первинний (сировинний, сказати б) фразеологічний напівфабрикат у майбутній фразеографічній роботі буде коректно розташовано, він набуде стилістичних позначок, витлумачення, контекстуального супроводу, паспортизації тощо.

Сподіваємося, що дібраний і поданий нами фактаж засвідчує неабияке багатство центральнослобожанських говірок на різноманітні фраземи (і фразеоподібні утвори); зрозуміло, що такий матеріал слід поквапитися збирати й оформляти лексикографічно, що Фразеологічний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини) – річ реальна і доконечно потрібна.

Література

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав / Г. Аркушин. — Люблін-Луцьк, 2003. — 177 с.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. — Братислава-Пряшів, 1990. — 159 с.
3. Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. — Житомир, 2010. — № 22. — Т. 2. — 392 с.
4. Картошка Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / [авт.-уклад. Сагаровський А.]. — Х. : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна (машинопис), 2010. 30000 один.
5. Лінгвістика : зб. наук. праць. — Луганськ, 2010. — № 3 (21). — Ч. 1. — 237 с.
6. Сагаровський А. Українська діалектологія : Фрагмент Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : навч.-метод. матеріали для студ. філол. ф-ту / А. Сагаровський. — Х. : ОВВНМЦ Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2005. — 58 с.
7. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія / В. Ужченко. — Луганськ : Альма-матер, 2003. — 362 с. Монографія.
8. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. — Луганськ : Альма-матер, 2002. — 263 с.
9. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни-ни / В. Чабаненко. — Запоріжжя : Стат і К, 2001. — 200 с.
10. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь / О. Юрченко, А. Івченко. — Х. : Основа, 1993. — 175 с.

Сагаровский А. А.

Реальная возможность составить

Фразеологический словарь Центральной Слобожанщины

В статье на фразеологическом материале (в расширительном значении понятия) диалектной речи 5 типичных сёл Центральной Слобожанщины (Харьковщины) продемонстрировано богатство и оригинальность фраземики языковой территории, подан предварительный (упрощённый) отрывок возможного словаря, намечены перспективы его создания с привлечением более широкого фактажа.

Ключевые слова: диалектная территория, диалектная фраземика, диалектный фразеологизм, диалектный фразеологический словарь, Центральная Слобожанщина (Харьковщина).

Sagarovski A.

**Real possibility to compile a Phraseological dictionary
of Central Slobozhanschyna**

In the article on phraseological material (in the expansive value of concept) of dialectal speech 5 typical villages of Central Slobozhanschyna (Kharkiv Region) are showed riches and originality of phraseology of language territory, the preliminary (simplified) fragment of possible dictionary is given, the prospects of his creation are set with bringing in of more wide material.

Key words: dialectal territory, dialectal phraseology, dialectal phraseological unit, dialectal phraseological dictionary, Central Slobozhanschyna (Kharkiv Region).